

Ю. Є. Ходико
аспірант Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

УДК 347.27

ПІДПРИЄМСТВО ЯК ЄДИНИЙ МАЙНОВИЙ КОМПЛЕКС ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ІПОТЕКИ

У статті автором розглядається питання щодо можливості іпотеки підприємства як єдиного майнового комплексу. Проаналізовано українське законодавство, історичний та зарубіжний досвід щодо окресленого питання.

В статье автором рассматривается вопрос возможности ипотeki предприятия как единого имущественного комплекса. Проанализировано украинское законодательство, исторический и зарубежный опыт по данному вопросу.

In the article the author examines a question of possibility of mortgage of enterprise as unique property complex. The Ukrainian legislation, historical and foreign experience analyse in relation to the outlined question.

Актуальність питання розуміння юридичної природи підприємства як єдиного майнового комплексу та його іпотеки привертає увагу господарюючих суб'єктів, як перспективами, так і складністю. Аргументом цього є думка відомого дореволюційного цивіліста В. В. Розенберга, що “термін — підприємство, як такий, відомий мові законодавця, але закону цілком невідомо ні його зміст, ні об'єм цього поняття” [1, с. 12].

Правове регулювання застави (іпотеки) підприємства як єдиного майнового комплексу ЦК України розкриває лише ст. 191. ч. 4, у якій зазначено, що підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів. Так, Закон України “Про заставу” [2] та Закон України “Про іпотеку” [3], які є спеціальними з питань регулювання заставних (іпотечних) правовідносин, не містять положень, що визначали б особливості та порядок іпотеки підприємства як цілісного майнового комплексу. Таке правове регулювання застави (іпотеки) підприємства як єдиного майнового комплексу наводить на думку, що застava (іпотека) його взагалі залишається неврегульованим питанням або ж регулюється загальними нормами вказаних законів.

Проблема застави (іпотеки) підприємства як єдиного майнового комплексу досліджувалася багатьма науковцями, зокрема В. М. Буділовим [4, с. 56–65], А. А. Герц [5], А. І. Камінкою [6, с. 132–138], С. В. Кривобок [7, с. 107–125], І. Й. Пучковською [8, с. 100–107], К. А. Флейшиць [9] та іншими.

Завданням цієї статті є розгляд питання, щодо можливості іпотеки підприємства як єдиного майнового комплексу з точки зору його юридичної природи шляхом здійснення аналізу діючого законодавства, теоретичних положень наукової літератури з позицій наукової обґрунтованості та практичної доцільності.

Одна з проблем, яка постає в першу чергу в контексті поставленого завдання в даній статті, є розмежування підприємства як юридичної особи — суб'єкта (ст. 62 ГК України) [10] та майнового комплексу як об'єкта (ст. 191 ЦК України), оскільки в межах діючого законодавства термін “підприємство” розглядається у двох вказаних варіантах: як суб'єкт та об'єкт. Дана проблема залишається актуальною і в теорії цивільного права [4, с. 58]. Загальновідомим є, що будь-яке майно, щоб виступати об'єктом цивільного обороту, окрім своєї оборотоздатності, повинно належати певному суб'єкту, яким, зокрема, можуть бути як певні люди (фізичні особи), так і “штучні утворення”, які правом іменуються юридичними особами.

Тому слід вирізняти суб'єкта (фізичні, юридичні особи) як учасника цивільних правовідносин та об'єкт (майно), яке належить даному суб'єкту. Слід погодитися із думкою Р. Саватьє, що “підприємство як таке не є юридичною особою. Відповідно до

норм права, майно підприємства належить фізичній особі — власнику капіталу даного підприємства або юридичній особі — компанії, яка створювала підприємство” [2, с. 41–42]. Отже, підприємство як суб’єкт права та підприємство як єдиний майновий комплекс — це два цілком різні поняття, змішування яких є недопустимим [12, с. 39].

Найбільш поширеною, доктринально визнаною та підтриманою діючим ЦК України є позиція, що підприємство є об’єктом прав — особливим родом майна. В такому випадку підприємство, з однієї сторони, виступає як об’єкт правовідносин, з іншої як приналежність певному суб’єкту — сукупності майна. Зокрема, ч. 1 ст. 191 ЦК України вказує, що підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. Необхідно вказати, що для закріплення в ЦК України підприємства як об’єкта базовим стало приватизаційне законодавство України, яке підприємство також розглядало як об’єкт [13; 14].

Для того щоб більш глибоко зрозуміти, що має на увазі законодавець під підприємством як об’єктом, слід виділити його ознаки. Виходячи із ч. 1 ст. 191 ЦК України, можна виділити дві головні ознаки, це:

- 1) єдиний майновий комплекс;
- 2) використання виключно у цілях здійснення підприємницької діяльності.

В. В. Вітряньський вказує, що “підприємство характеризується об’єктивною невизначеністю, мінливістю, нерозривною єдністю з суб’єктом і що в діючому законодавстві України, яке ознаки підприємства, які б відрізняли його від інших схожих об’єктів, зокрема інших майнових комплексів” [15, с. 150].

Найбільш складною та дискусійною є ознака розуміння поняття єдиного майнового комплексу. Зокрема, термін “комплекс” (*лат. complexus*) визначають як *сукупність предметів або явищ, що складають єдине ціле*. Тому можна поверхнево визначити, що підприємство як єдиний майновий комплекс — це певна сукупність майна. Постає три питання:

- 1) який юридичний статус вказаного комплексу?
- 2) який його склад?
- 3) які його юридичні межі існування?

Щодо юридичного статусу підприємства в науковій літературі висловлюються дві думки: одна — це складне утворення [16, с. 8], друга — це особливий об’єкт (сукупність майна). Слід погодитися з В. А. Лапачем і приєднатися до другої позиції, що від складних утворень слід відрізняти комплекси як системи більш високого порядку, що характеризуються не стільки загальним призначенням складових його об’єктів, скільки *визначенням в законі складом майна*, що утворює комплекс, а також функціональною взаємозалежністю та ієрархічною організацією елементів у середині комплексу [17, с. 355]. Підприємство не може бути визнано складним утворенням, в першу чергу тому, що воно включає в себе тільки предмети матеріального світу (ст. 179 ЦК України), які утворюють єдине ціле, і надає змогу використовувати їх за призначенням, на відміну від підприємства як єдиного майнового комплексу, до складу якого, окрім предметів, входять ще й права (вимоги, на торговельну марку тощо) та борги.

Крім того, специфікою підприємства є те, що воно розглядається як об’єкт — підприємство “на ходу”, оскільки останнє, як зазначає Є. А. Суханов, в економічному розумінні завжди розглядалося як “торговий промисел”, “бізнес” особи, яка веде його, тобто певний вид діяльності, економічно відокремлений від особистого майна підприємця, який займається вказаною “справою” [18, с. 3]. Підприємство “на ходу” відрізняється від складного утворення також тим, що воно завжди перебуває в процесі динаміки, а не статично як складне утворення.

Слід відзначити, що, з юридичної точки зору, головне значення підприємства як єдиного майнового комплексу “на ходу” проявляється лише, як зазначав В. А. Удінцев, “в момент переходу підприємства із одних рук в другі та в момент припинення його діяльності” [19, с. 219]. Зокрема, В. А. Лапач дійшов аналогічного висновку і вказує, що “поза цивільним оборотом цінність даного комплексу втрачається” [17, с. 367]. Тому для права підприємство як об’єкт обороту на певний момент (момент передачі) є статичним, а після передачі як би знову “оживає”, але фактично воно не перестає існувати як динамічний об’єкт — підприємство “на ходу”. Основна цінність правового регулювання полягає в передачі підприємства із збереженням його властивостей як підприємства “на ходу”. Тільки в такому вигляді підприємство має цінність для цивільного обороту, інакше воно стає для останнього не більше ніж проста сукупність майна. В даному разі можна вказати на те, що підприємство обмежується лише сферою майнового обороту, тобто *підприємство як єдиний майновий комплекс може визнаватися лише об’єктом зобов’язальних, а не речових прав*. Слід погодитися з Л. Енекперусом, що “права на підприємство в тій же мірі не існують, як і права на майно. Тому не існує

речових прав на підприємство, підприємство не може бути розглянуто як суб'єктивне право" [20, с. 67]. Підтвердженням вказаної думки є також закріплення у світовому правопорядку "принципу спеціалізації", згідно з яким належне суб'єктові певне майно юридично поділяється на окремі елементи з різними правовими режимами (речі, права, борги). Речове право не може мати об'єктом ні сукупність самостійних речей (напр. колекція), ні "юридичну сукупність" (напр. майновий комплекс), оскільки об'єктом останнього можуть бути лише індивідуально визначені речі, що входять до складу підприємства [21, с. 43, 60]. Вищевикладене свідчить про те, що підприємство як єдиний майновий комплекс є особливим об'єктом зобов'язальних (а не речових) правовідносин, який має динамічний характер — "на ходу" та характеризується певною сукупністю визначеного законом майна.

Що саме входить до складу підприємства як єдиного майнового комплексу, визначає ч. 2 ст. 191 ЦК України, вказуючи на усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. Як бачимо, законодавець вказує, що складовим підприємства є майно, призначене для діяльності підприємства та яке здійснює певний перелік (види) об'єктів цивільних прав, що можуть до нього входити. Така норма дає підстави тлумачити, *по-перше*, що майно, призначене для діяльності підприємства, визначається власником і є достатнім для останнього та, *по-друге*, вказаний перелік складових є не вичерпний.

Друге зауваження є небезпідставним щодо невичерпного переліку, оскільки в розвинутих західних країнах до вказаного переліку ще додають клієнтелу (*goodwill*), шанси, ділову репутацію тощо. На мою думку, розглядаючи питання підприємства у межах зазначеної проблематики (переліку складових), потрібно розглянути підприємство як об'єкт у двох аспектах: *перший* — підприємство як економічна категорія; *другий* — як юридична категорія. В першому аспекті підприємство є ширшою категорією і базовою для останнього, оскільки об'єкт-підприємство як юридична категорія обмежується лише його майновою стороною. Однак з економічної сторони, об'єкт-підприємство, окрім майна, що відображає юридичну категорію, має також клієнтелу (стійкі зв'язки підприємства зі споживачами), шанси (можливість підприємства мати клієнтів у майбутньому), ділову репутацію та інше. Саме останні, як наголошується в літературі, і складають сутність, а часто і цінність підприємства [20, с. 67; 22, с. 49]. Зокрема, К. А. Флейшиць звертала увагу, що "ділова репутація підприємства, клієнтела, його місцезнаходження, тривалість існування, відомі йому місця власних закупів і збуту, вся сукупність тих особливих відомостей, які прийнятні називати таємницею підприємства, — всі ці ділові можливості або шанси підприємства створюють його головну господарську цінність" [9, с. 11]. Підтвердженням даного факту також є діюче законодавство України¹.

Право як регулятор суспільних відносин може забезпечити регулювання у підприємстві обороту лише його майнової сторони, а всі інші його складові фактично слідує за майном, але збереження їх при "юридичному переході" від одного суб'єкта до іншого не є абсолютним, оскільки це є суб'єктивний момент, фактична складова, яка в деяких випадках не залежить навіть від самих суб'єктів, яким належить підприємство (напр. гудвіл). Тому в даному випадку треба погодитися з Г. Ф. Шершеневичем, який подібного роду обставини визнавав як факт, а не право [23, с. 170].

Отже, виходячи із викладеного, можна вважати, що об'єктом правочинів, пов'язаних з підприємством як єдиним майновим комплексом, в тому числі і іпотеки, буде лише його юридична — майнова складова.

Також при визначенні складових підприємства як єдиного майнового комплексу необхідно звернути увагу на такі дві категорії як "фірма" (комерційне найменування) та "право на фірму" (або як ще в науковій літературі пропонують іменувати "фірмове

¹Так, в Законі України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 28.12.1994 р., № 334/94-ВР в п. 1.7 ст. 1 вказується, що під гудвілом слід розуміти - нематеріальний актив підприємства, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій тощо. Сам гудвіл, як бачимо з вищевказаної дефініції, формується в процесі існування підприємства і являє собою різницю між балансовою вартістю та ринковою, що визначається шляхом проведення експертної оцінки. Як такий, він (гудвіл) проявляється лише в момент саме продажу або перетворення підприємства при визначенні ціни останнього. Тому є всі підстави стверджувати, що гудвіл є складовою частиною підприємства як єдиного майнового комплексу, а саме як його економічної категорії.

позначення”). У даному питанні потрібно погодитися з тими науковцями, які їх розмежовують (В. І. Борисова [24, с. 62–63], А. Грібанов [25, с. 6], А. О. Кодинець [26, с. 50], О. Є. Романов [22, с. 149] та ін.). Адже “комерційне найменування” характеризує суб’єкта цивільних правовідносин — юридичну особу, а “право на фірму” (“фірмове позначення”), у свою чергу, стосується ідентифікації не суб’єкта, а підприємства як єдиного цілісного майнового комплексу — об’єкта цивільних прав. Тому вважаю, буде правильним, внести зміни до ч. 2 ст. 191 ЦК України, що також підтримується В. І. Борисова [24, с. 63], і доповнити її, що до складу підприємства входить також “фірмове позначення”, яке його індивідуалізує у цивільному обороті.

Як уже зазначалося, питання яке викликає складність, — це “юридичні межі” підприємства. У науковій літературі сформувався думка з приводу цього висловлення, зокрема Г. Ф. Шершеневичем (на чому також наголошував С. А. Степанов [27 с. 82]), що “поряд з усім майном як сукупністю відносин, в яких перебуває особа, необхідно було б прийняти спеціальне майно як сукупність відносин, тієї ж особи, але виключно як власника підприємства. Торгове підприємство повинно так само виділятися як виділяється нерухомість, що слугує виключно забезпеченням заставодавцю” [23, с. 164]. Так, зокрема, Методика оцінки вартості майна під час приватизації (втратила чинність) визначала, що *цілісним майновим комплексом є господарський об’єкт із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг)*. Цілісними майновими комплексами можуть бути структурні підрозділи підприємств (цехи, виробництва, дільниці тощо), які виділяються в установленому порядку в самостійні об’єкти приватизації з подальшим складанням розподільного балансу [28].

Але як Методика, так і висловлена наукова позиція не дають повної відповіді на питання, коли юридично можна визнати (“мінімальна юридична межа”), що вказана сукупність дійсно утворює підприємство як єдиний майновий комплекс. Цілком треба погодитися, що це, *по-перше*, є певна відокремлена частина майна від усього іншого майна суб’єкта, та *по-друге*, майно, що утворює завершений цикл виробництва продукції (робіт, послуг). Вирішення вказаного питання може лежати в площині *створення підприємства як єдиного об’єкта права*. Оскільки головна складність підприємства як єдиного майнового комплексу полягає саме *не у тому, щоб така сукупність стала об’єктом правочину, а в тому, як вказану сукупність привести до єдиного об’єкта права*, щоб чітко дати відповідь, чи входить той чи інший об’єкт цивільних прав до підприємства, де “завершується” цикл виробництва продукції (робіт, послуг) та знаходиться майнова межа, що відокремлює підприємство від усього іншого майна суб’єкта власника останнього. Так, ЦК України в ч. 3 ст. 191 робить спробу об’єднання всього майна під один об’єкт шляхом визнання підприємства нерухомим. У даному випадку, слід наголосити, що підприємство не є як таким нерухомим за своєю природою, а лише закон поширює на нього правовий режим нерухомої речі. Нерухомий — “в силу закону”.

Відповідь на питання: чому саме таким чином законодавець вирішив надати підприємству статус єдиного об’єкта права шляхом поширення на нього правового режиму нерухомості, дати складно, оскільки, як підтверджують наукові дослідження в сфері підприємства як єдиного майнового комплексу, в “жодному із розглянутих зарубіжних законодавств (Німеччина (яка вважається засновницею правової доктрини підприємства як єдиного майнового комплексу), Італія, Франція, Англія) підприємство в цілому як майновий комплекс, не визнається нерухомістю, *хоча може мати в своєму складі нерухомі об’єкти*” [29, с. 17]. Однією з таких підстав може бути сприйняття тотожності категорії підприємства з фабриками та заводами, що застосовувалися в дореволюційному законодавстві, які дійсно визнавалися нерухомими. Але в даному випадку таке отожднення є не правильним, оскільки вказані заводи та фабрики були лише нерухомостями як складова частина об’єкта підприємства як єдиного майнового комплексу [30, с. 88–98].

Як уже зазначалось, ЦК України визнав підприємство об’єктом, на який поширено правовий режим нерухомості. Для того щоб останній був визнаний нерухомим, ч. 3 ст. 191 ЦК України є недостатньо, оскільки, відповідно до ч. 2 ст. 182 та ст. 183 ЦК України, на нього повинні бути зареєстровані права у державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обмежень. Хоча зараз діє Закон України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень” [31], але його дія поширюється відповідно до ч. 2 ст. 1 лише на нерухомі речі “за природою” (ч. 1 ст. 182 ЦК України). У законі лише в п. 6) ч. 3 ст. 12 вказується на державну реєстрацію земельної ділянки з розташованими на ній будівлями, спорудами, що входять до підприємства, але не на реєстрацію всього підприємства як єдиного майнового комплексу. Тому, доки не буде прийнятий відповідний закон, який регулював би питання

реєстрації прав на підприємство як нерухомість, останній не можна розглядати таким. Тут слід погодитися з думкою, висловленою С. А. Степановим, що “режим нерухомості, яким наділений майновий комплекс, потребує відповідної реєстрації прав на нього, що можливо виключно для статичного об’єкта, діючий майновий комплекс не може бути зафіксований як нерухомий навіть на недовгий час” [32, с. 191–192]. Виходячи з усього вищевикладеного, є незрозумілою позиція, висловлена Вищим господарським судом України у постанові [33] про те, що порядок реєстрації прав на нерухомість, яким є єдиний майновий комплекс врегульовано не Законом України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень” і не Наказом Міністерства юстиції України від 07.02.2002 року № 7/2 “Про затвердження Тимчасового положення про порядок реєстрації прав власності на нерухоме майно”, а Законом України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців”. З такою думкою важко погодитися, оскільки, *по-перше*, закон, на який посилається Вищий господарський суд України, не містить жодного положення яке б вказувало на порядок чи умови визнання підприємства як єдиного майнового комплексу в якості нерухомого, а *по-друге*, ЦК України в ч. 1 ст. 181 та ст. 182 чітко вказує, що об’єкти, на які поширюється правовий режим нерухомості, так названі “нерухомими в силу закону”, згідно з яким обов’язково повинні здійснюватися державну реєстрацію права на нього, і тільки за наявності такого юридичного факту на них поширюється правовий режим нерухомості.

Постає питання, як же виокремлюється підприємство як єдиний майновий комплекс? Правове відокремлення підприємства від іншого майна, на жаль, не знайшло свого відображення як в діючих законодавствах країн світу, так і в правовій доктрині. Тому й залишається актуальною та реалізується на практиці, безпосередньо і в Україні, думка, висловлена Г. Ф. Шершеневичем, що торгове майно купця відділяється від усього іншого йому майна лише *за вказівкою бухгалтерії, а не права* [23, с. 164]. Тобто, таке відокремлення має суто технічний, а не юридичний характер.

Безперечно можна сказати, що таке правове регулювання підприємства в певній мірі є виправданим у межах ефективності цивільного обороту вказаного об’єкта. Якщо розглянути законодавство Російської Федерації, яке теж пішло шляхом “підприємство — нерухомість”, то державна реєстрація прав на нерухомість себе не виправдала, оскільки, як зазначає В. В. Вітрянський, якого багато хто підтримує (А. Грібанов [34, с. 64], К. Д. Овчиннікова [29, с. 17] та інші), що “погляд на підприємство як неподільний об’єкт нерухомості суттєво утруднює вчинення правочинів з підприємством і не відповідає потребам майнового обороту” [35, с. 8].

Закон Російської Федерації “Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та угоди щодо нього”, закріпив два правила, згідно з якими:

- 1) державна реєстрація підприємства в цілому та правочинів з ним здійснюється за місцем реєстрації підприємства як юридичної особи;
- 2) земельні ділянки та об’єкти нерухомості, що входять до підприємства реєструються за місцем знаходження вказаних об’єктів.

Отже, законодавство РФ хоча юридично і закріпило державну реєстрацію прав на підприємство в цілому як нерухомість, але така реєстрація не поглинає повністю всі складові підприємства і фактично є неможливою, громіздкою та неефективною. Як уже зазначалося, підприємство є не статичний, а динамічний об’єкт “на ходу”, який постійно змінюється та, крім того, ще необхідно враховувати також його фактичну сторону (економічний аспект). Справедливо в даному відношенні стверджував А. І. Камінка, що безперечно очевидно, яка велика різниця між *торговим підприємством та нерухомим майном* з точки зору ступеня *можливості встановити фактичний його склад*, паралізувати його можливість переходу в треті руки, взагалі знецінити [36, с. 106].

Слід приєднатися до думки К. Д. Овчиннікової, що “основну цінність підприємства складають нематеріальні та “непомічені” бухгалтерським або податковим обліком блага, специфічні для кожного конкретного випадку, достатньо існування вимоги державної реєстрації об’єктів нерухомості, що входять до складу підприємства, але не визнання самого підприємства нерухомим” [29, с. 17]. Саме відокремлення підприємства від іншого майна власника останнього в цілях ефективності його в цивільному обороті може бути здійснено лише технічним (бухгалтерським) шляхом — відображення в окремому балансі, а не правовим. Тим самим доцільно зазначити, що звичайна (ринкова) вартість підприємства на відміну від балансової, як правило не співпадає і в значній кількості випадків є набагато більшою, але в деяких і меншою, оскільки особливості підприємства “є його здатність створювати додаткову вартість” [29, с. 20], що пов’язано з його економічною природою. Отже, *підприємства як єдиного майнового комплексу, як об’єкта цивільних прав єдиного правового режиму не існує, і воно не може виступати в якості єдиного, цілісного об’єкта речового права в силу “принципу спеціалізації” та*

юридичної неможливості відмежування його від іншого майна, а лише технічним (бухгалтерським) шляхом.

Також потрібно приділяти певну увагу ч. 4 ст. 191 ЦК України щодо частини підприємства як об'єкта правочину. В даному випадку це положення слід розглядати в двох аспектах, як:

1) окремий структурний підрозділ, що має всі ознаки цілісного майнового комплексу (виробничий цех, дільниця тощо);

2) частину — в розумінні як певну складову підприємства, що має своє конкретне призначення як об'єкт цивільних правовідносин (наприклад, окрема будівля, устаткування тощо).

Таким чином, як і в першому, так і в другому аспекті вказані об'єкти можуть бути об'єктами правочину тільки шляхом їх виділення. Зокрема, С. А. Степанов вказує, що "склад, частина підприємства як самостійного об'єкта цивільних прав, не обов'язково повинен (а в деяких випадках принципово не повинен) повторювати склад самого підприємства, мати такі самі елементи, що і майновий комплекс у цілому" [27, с. 72]. А тому після вчинення відповідного правочину об'єкт який виступав предметом останнього, стає окремим, незалежним від підприємства об'єктом цивільних прав і самостійно виступає в цивільному обороті.

Підсумовуючи вищезазначене щодо природи підприємства як єдиного майнового комплексу в контексті застави (іпотеки) останнього, можна зробити наступні **висновки**:

1. Підприємство як єдиний майновий комплекс не може бути визнаним навіть в силу закону нерухомим, оскільки останній є динамічним об'єктом який постійно змінюється і не є статичним. Крім того, йому властиві такі складові на які не те, що може бути поширений правовий режим нерухомості, а взагалі не піддаються правовому впливу.

Тому вважаю, що ч. 3 ст. 191 ЦК України слід виключити. На цьому зокрема наголошувалося в наукових дослідженнях [7, с. 6; 37, с. 10]. Крім того, в Концепції розвитку цивільного законодавства про нерухоме майно (2003) визнано в інтересах майнового обороту відмовитися в подальшому від положення законодавства та підприємство як єдиний майновий комплекс не кваліфікувати нерухомим об'єктом.

2. Застава підприємства, в тому числі і іпотека як її різновид в цілому неможлива у зв'язку з принципом "спеціалізації об'єкта". На вказаному принципі побудований Закон України "Про заставу", який передбачає різні, самостійні види застави та спеціальний Закон України "Про іпотеку", який визначає особливості застави нерухомого майна.

Потрібно погодитися в даному випадку з думкою В. М. Буділова, що заставне право виникає на конкретне майно, а не на сукупність будь-якого майна. Застава не може виникнути на майно взагалі або на основні фонди чи оборотні активи. За загальним правилом застава виникає на конкретне майно (конкретну земельну ділянку, будівлю, машину тощо) або на конкретне право [4, с. 61]. А тому визнання можливості застави (іпотеки) підприємства як єдиного майнового комплексу є повністю ігнорування визнаного доктриною принципу "спеціалізації об'єкта".

3. Заставу (іпотеку) частини підприємства як єдиного майнового комплексу у вище викладеному аспекті розглядати можна. Це досягається в залежності від специфіки об'єкта — його правового режиму. В першу чергу, нерухомі об'єкти, що знаходяться в складі підприємства, можуть бути передані в іпотеку, якщо вони відповідають умовам, що передбачені законом для передачі останніх в іпотеку (ч. 1 ст. 5 Закону України "Про іпотеку"). Аналогічно і всі інші об'єкти цивільних прав, що є складовою підприємства можуть бути предметом застави відповідно до їх специфіки та сформованого правового режиму, що здійснюється відповідно до положень Закону України "Про заставу" (наприклад, застава товарів в обороті та переробці, заклад рухомих речей, що є в складі підприємства тощо).

4. На основі вищевикладеного пункту (3) в ч. 4 ст. 191 ЦК України слово "застава" виключити та доповнити ст. 191 ЦК України ч. 5 наступного змісту: "Застава окремих об'єктів цивільних прав, що входять до складу підприємства як єдиного майнового комплексу здійснюється відповідно до закону".

Список використаних джерел

1. Розенберг, В. В. Фирма : Догмат. Очерк [Текст] / В. В. Розенберг. — СПб. : Тип ред. период. изд. М-ва финансов, 1914. — 181 с.
2. Про заставу [Текст] : Закон України від 02.10.1992 р. № 2654-ХІІ // ВВР. — 1992. — № 47. — Ст. 642.
3. Про іпотеку [Текст] : Закон України від 05.06.2003 р. № 898-ІV // ВВР. — 2003. — № 38. — Ст. 313.

4. Будилов, В. М. Залоговое право России и ФРГ [Текст] / В. М. Будилов. — СПб. : Фарватер, 1993. — 143 с.
5. Герц, А. А. Потека підприємства як єдиного майнового комплексу [Текст]: автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / А. А. Герц ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2006. — 17 с.
6. Каминка, А. И. Очерки торгового права [Текст] / А. И. Каминка. — СПб. : ПРАВО, 1912. — Вып. 1. — Изд. 2. — 351 с.
7. Кривобок, С. В. Правочини з підприємством як єдиним майновим комплексом [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. В. Кривобок ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х. : [б. в.], 2007. — 197 с.
8. Пучковська, І. Й. Проблема застави майнового комплексу підприємства [Текст] / І. Й. Пучковська // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. — Х. : Право, 2003. — № 1 (32). — 270 с.
9. Флейшиц, Е. А. Торгово-промышленное предприятие в праве западноевропейском и РСФСР [Текст] / Е. А. Флейшиц. — Л. : АCADEMIA, 1924. — 84 с.
10. Господарський кодекс України [Текст] : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // ВВР. — 2003. — № 18, № 19–20, № 21–22. — Ст. 144.
11. Саватье, Р. Теория обязательств. Юридический и экономический очерк [Текст] / Р. Саватье. — М. : Прогресс, 1972. — 440 с.
12. Грибанов, А. Предприятие: Проблемы доктрины и законодательства [Текст] / А. Грибанов // Хозяйство и право. — 2000. — № 5. — С. 36–41.
13. Про приватизацію державного майна [Текст] : Закон України від 04.03.1992 р. № 2163-ХП // ВВР. — 1992. — № 24. — Ст. 348.
14. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію) [Текст] : Закон України від 06.03.1992 р. № 2171-ХП // ВВР. — 1992. — № 24. — Ст. 350.
15. Витрянский, В. В. Основные направления развития законодательства о предприятии как объекте гражданских прав [Текст] / В. В. Витрянский // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. — 2003. — № 3.
16. Галіахметов, А. І. Підприємство як об’єкт цивільних прав [Текст] : автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / А. І. Галіахметов ; Одеська нац. юрид. акад. — Одеса : [б. в.], 2005. — 20 с.
17. Лапач, В. А. Система объектов гражданских прав теория и судебная практика [Текст] / В. А. Лапач. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. — 544 с.
18. Суханов, Е. А. Предприятие и юридическое лицо [Текст] / Е. А. Суханов // Хозяйство и право. — 2004. — № 7. — С. 3–11.
19. Удинцев, В. А. Русское торговое-промышленное право. Общее учение [Текст] / В. А. Удинцев. — К. ; СПб. : Изд. книгопродавца Н. Я. Оглоблина, 1907. — 479 с.
20. Эннекцерус, Л. Курс германского гражданского права [Текст] / Л. Эннекцерус. — Под. ред. Д. М. Генкина. — М. : Изд-во иностр. лит., 1950. — Т. 1. Полутом 2. Введение и общая часть. — 483 с.
21. Право собственности: актуальные проблемы [Текст] / Отв. ред. В. Н. Литовкин, Е. А. Суханов, В. В. Чубаров ; Ин-т законод. и сравнит. правоведения. — М. : Статут, 2008. — 731 с.
22. Романов, О. Е. Предприятия и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав [Текст] / О. Е. Романов. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — 304 с.
23. Шершеневич, Г. Ф. Курс торгового права. Введение. Торговые деятели [Текст] / Г. Ф. Шершеневич [Монография]. — Изд. 4-е. — СПб. : Изд. Бр. Башмаковых, 1908. — 515 с.
24. Борисова, В. І. До проблеми співвідношення понять “найменування” “комерційне (фірмове) найменування” і “комерційне найменування” юридичної особи [Текст] / В. І. Борисова // Другі цивілістичні читання з питань права інтелектуальної власності, присвячені пам’яті професора О. А. Підпригори : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — К., 2009. — С. 56–70.
25. Грибанов, А. Предприятие и фирменное наименование (Сравнительный анализ по праву России и Германии) [Текст] / А. Грибанов // Хозяйство и право. — 2000. — № 11. — С. 3–31.
26. Кожинцев, А. О. Проблеми правової охорони засобів індивідуалізації в Україні [Текст] / А. О. Кожинцев // Другі цивілістичні читання з питань права інтелектуальної власності, присвячені пам’яті професора О. А. Підпригори : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — К., 2009. — С. 48–55.
27. Степанов, С. А. Имущественные комплексы в российском гражданском праве [Текст] / С. А. Степанов. — М. : Норма, 2002. — 176 с.
28. Про затвердження Методики оцінки вартості майна під час приватизації [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2000 р. № 1554 // ОВУ. — 2000. — № 42. — Ст. 1791
29. Овчинникова, К. Д. Предприятие как объект гражданских прав в Германии, Италии, Франции, Англии и России [Текст] : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / К. Д. Овчинникова ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. — М. : [б. в.], 2005. — 28 с.

30. *Ельяшевич, В. Б.* Избранные труды о юридических лицах, объектах гражданских правоотношений и организации их оборота [Текст] / В. Б. Ельяшевич. — М. : Статут, 2007. — В 2 т. Т. 2. — 459 с.
31. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень [Текст] : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV // ВВР. — 2004. — № 51. — Ст. 553.
32. *Степанов, С. А.* Недвижимое имущество в гражданском праве [Текст] / С. А. Степанов. — М. : Статут, 2004. — 223 с.
33. Постанова Вищого господарського суду України від 18.10.2007 р. № 2-13/4771-2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1778504.html.
34. *Грибанов, А.* Порядок совершения сделок с предприятием в российском праве (практические проблемы) [Текст] / А. Грибанов // Хозяйство и право. — 2003. — № 11. — С. 59–65.
35. *Витрянский, В. В.* Пути совершенствования законодательства о недвижимом имуществе [Текст] / В. В. Витрянский // Хозяйство и право. — 2003. — № 6. — С. 3–19.
36. *Каминка, А. И.* Очерки торгового права [Текст] / А. И. Каминка. — СПб. : Право, 1911. — Вып. 1. — 351 с.
37. *Грибанов, А. В.* Предприятие как объект гражданско-правовых отношений (по праву России и Германии) [Текст] : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А. В. Грибанов ; Московский государственный институт международных отношений (Университета) МИД России. — М. : [б. в.], 2004. — 29 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права № 1
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 6 від 15 грудня 2009 року)*

Надійшла до редакції 04.02.2010

